

Rabbi Samuel'in Mektubu Adlı Yahudilik'e Reddiyenin es-Semev'el el-Mağribî'nin İfşāmu'l-Yehūd Adlı Reddiyesiyle İlişkisi Üzerine

FATIMA BETÜL TAŞ

Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Doktora öğrencisi

fbetultas@gmail.com

Orta Çağ'ın en meşhur Yahudilik karşıtı reddiyelerinden *Epistula rabbi Samuelis ad rabbi Isaac* (Rabbi Samuel'in Rabbi Yitshak'a Mektubu), araştırmacılar arasında uzun süredir farklı yönleriyle tartışılan bir metindir. Metnin, es-Semev'el b. Yaḥyā el-Mağribî'ye (ö.570/1175) ait *İfşāmu'l-Yehūd* (Yahudileri Susturmak) isimli Yahudilik'e reddiyeden etkilenerek kaleme alındığı iddia edilmiştir. Bu araştırmamızda konuyla ilgili tartışmalar zikredilerek bazı yanlış bilgiler tashih edilmeye çalışılacaktır. Bu vesileyle reddiye literatürü açısından önem arz eden bu değerli eser de okurların dikkatine sunulacaktır.

İlk defa 14. yüzyılda Latince çevirisiyle gün yüzüne çıkarılan Rabbi Samuel'in Mektubu, Hıristiyan Avrupa'nın en meşhur reddiyelerinden biri olarak literatür içerisinde yer almaktadır.¹ Mektubun orijinali, Alphonsus Bonihominis'in (Alfonso Buenhombre),² bulduğunu iddia ettiği 1072 tarihli Arapça metindir.³ Bonihominis Arapça mektubu, tahminen 1336-1339 yılları arasında bir dönem tutsak kaldığı Merrâkeş'te bulmuş ve 1339 yılında Paris'te Latince'ye çevirmiştir.⁴ Hemen hemen bütün Hıristiyan grupların

¹ Ora Limor, "The Epistle of Rabbi Samuel of Morocco: A Best-Seller in the World of Polemics," Ora Limor & Guy Stroumsa (ed.), *Contra Iudaeos: Ancient and Medieval Polemics between Christians and Jews* (Tübingen, 1996) içinde, ss.177-194; Melodie F. Harris, "Alphonsus Bonihominis's Conversionary Letter from Rabbi Samuel to Rabbi Isaac," *Enarratio* 2 (2002), ss.15-39.

² Alphonsus Bonihominis, İspanyol kökenli Dominiken bir rahiptir. Arapça bilgisi ve Arapça'dan çevirdiğini iddia ettiği beş eserle tanınan Bonihominis, Merrâkeş, Kahire ve Kıbrıs gibi bölgelerde bulunmuş ve hayatının son döneminde Merrâkeş piskoposluğuna getirilmiştir. Tahminen 1353'te ölmüştür. Antoni Biosca Bas, "The Anti-Muslim Discourse of Alfonso Buenhombre," Ryan Szpiech (ed.), *Medieval Exegesis and Religious Difference: Commentary, Conflict and Community in the Premodern Mediterranean* (New York: Fordham University Press, 2015) içinde, ss.87-89.

³ Arapça orijinal metin hiç bulunamadığı için araştırmacılar bu metnin varlığı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Arapça metnin hiç var olmadığını kabul edenler mektubun bizzat Alphonsus Bonihominis tarafından kaleme alınmış olabileceğini iddia etmektedirler. Bkz. Limor, "The Epistle of Rabbi Samuel of Morocco ..." ss.184-185; Harris, "Alphonsus Bonihominis's Conversionary Letter from Rabbi Samuel to Rabbi Isaac," ss.16, 25-33; Biosca, "The Anti-Muslim Discourse of Alfonso Buenhombre," s.89.

⁴ Biosca, "The Anti-Muslim Discourse of Alfonso Buenhombre," s.88.

arasında yayılarak büyük bir ün kazanan mektup, çeşitli ülkelerde bulunan üç yüzden fazla elyazması ve pek çok dildeki çevirileriyle günümüze ulaşmıştır.⁵

Rabbi Samuel'in Mektubu, bir Yahudinin başka bir Yahudiye yazdığı mektup biçimindedir. Giriş ve yirmi dört bölümden oluşan mektubun daha uzun ikinci bir versiyonu da bulunmaktadır.⁶ Metne göre Rabbi Samuel isimli Fas kökenli bir Yahudi, çeşitli meselelerdeki şüphelerini dile getirdiği bu mektubu, Yahudi cemaati önderlerinden Rabbi Yitshak'a hitaben kaleme almıştır.⁷ Bu bağlamda eserin muhtevası genel olarak bir Yahudinin Yahudilik hakkındaki şüpheleri ve neden Hıristiyanlık'ı kabul etmesi gerektiği üzerine kuruludur. Rabbi Samuel'i kendi dini hakkında şüpheye götüren temel meseleler; Yahudilerin yaşadığı bin yılı aşkın sürgün, bu sürgünün nedeni ve kurtuluşa ulaşp ulaşamayacaklarıdır. O, ataları peygamberleri öldürüp putlara tapmalarına rağmen yetmiş yıl gibi kısa bir süre sürgünde⁸ kaldıkları halde, neden kendilerinin bin yılı aşkın bir süredir sürgün hayatı yaşadıklarını sorgulamaktadır.⁹ Bu kötü durumun mazur görülebilmesi için atalarından daha büyük bir günah işlemiş olmaları gerektiğini düşünen Rabbi Samuel, suçlarının Mesih'i kabul etmemek olduğuna kanaat getirmektedir. Mesih ise Amos'un da belirttiği gibi, gümüş karşılığı sattıkları salihdir (İsā).¹⁰

Dolayısıyla Yahudiler, sürgünden kurtuluş şansını ebediyen kaybetmişler ve ne imanlarının ne de ibadetlerinin bir anlamı kalmıştır. Rabbi Samuel'e göre Tanrı, İsā Mesih'i tanıyamayan Yahudilerin yerine ona iman eden gentileleri, peygamberler yerine havarileri, kurbanlar yerine sakramentleri, hukuk yerine inayeti ve sinagoglar yerine kiliseyi seçmiştir.¹¹ O, bu iddialarını dile getirirken Tevrat metinlerinden çok sayıda delil sunmaktadır.

⁵ Eserin elyazmaları ve çevirileri hakkında daha geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. Limor, "The Epistle of Rabbi Samuel of Morocco ..." ss.178-183. Yahudiler arasında da bilinen mektuba bazı Yahudi yazarlar tarafından cevap verilmiştir. Limor, "The Epistle of Rabbi Samuel of Morocco ..." s.193.

⁶ Bazı elyazmaları giriş ve yirmi beş bölümden müteşekkildir. Uzun versiyon, kısa nüshada bulunmayan ilave iki bölüm içermektedir. Bkz. Limor, "The Epistle of Rabbi Samuel of Morocco ..." s.184.

⁷ *The Epistle of Rabbi Samuel the Israelite, to Rabbi Isaac, Head Master of the Rabbinical School and the Jewish Synagogue, in Subjuncta in the Kingdom of Morocco* (London: London Society's House, 1885), s.5. Ulaştığımız bu İngilizce çeviri, 1836'da Würtemberg'ta yayınlanan Latince metin ve 1544'te Frankfort-on-the-Maine'de yayınlanan Almanca metin esas alınarak yapılmıştır. Giriş ve yirmi yedi bölüm içermektedir.

⁸ M.Ö. 586 yılında Yehuda Krallığı'nın Babilliler tarafından yıkılması sonrası gerçekleşen Babil Sürgünü. Yahudilerin bu sürgün hayatı, Perslerin M.Ö. 538'de bölgeyi ele geçirmesinden sonra Yahudilerin Kudüs'e dönmelerine izin verilmesine kadar devam etmiştir.

⁹ *The Epistle of Rabbi Samuel the Israelite*, ss.5-12.

¹⁰ Amos, 2:6. *The Epistle of Rabbi Samuel the Israelite*, ss.12-14.

¹¹ *The Epistle of Rabbi Samuel the Israelite*, ss.12-44.

Bunun yanı sıra Müslümanların 'İsā'yı kutsal kabul etmelerini de delil olarak kullanmaktadır.¹²

Rabbi Samuel'in Mektubu üzerine yapılan incelemeler eser hakkında bazı tartışmaları ortaya çıkarmıştır. Bunlardan biri mektubun yazarının gerçekte Rabbi Samuel değil Alphonsus Bonihominis veya başka bir Hıristiyan olduğu şeklindedir.¹³ Yani metin, 11. yüzyılda yaşamış bir Yahudinin değil 14. yüzyılda yaşamış bir Hıristiyanın kaleminden çıkmıştır. Bonihominis'in bulunduğu iddia ettiği mektubun, Arapça orijinal metninin hiç bulunamamış olması, içeriğinde Yahudilik'le ilgili spesifik bir bilgiye rastlanmaması, bunun aksine Hıristiyan reddiyelerine benzer yönlerinin bulunması ve 14. yüzyılda Avrupa'da görülen dinî-siyasi gelişmelere hitap eden bir üsluba sahip olması gibi hususlar bu çerçevede değerlendirilmektedir.¹⁴ Ayrıca Bonihominis'in bu mektupla aynı dönemde bulunduğu iddia edip çevirdiği başka bir Arapça metin daha bulunmaktadır.¹⁵ Samuel isminde bir Yahudiyle Ebū Tālib isminde bir Müslümanın mektuplaşması biçimindeki bu eserin pek çok açıdan Rabbi Samuel'in Mektubu ile benzerlikler taşıdığı belirtilmektedir. Bu durum her iki metnin tek bir Hıristiyanın kaleminden çıkmış olabileceği tezini kuvvetlendirmektedir.¹⁶

Rabbi Samuel'in Mektubu'nun Arapça orijinal metninin hiç var olmadığını savunan bazı araştırmacılar, mektubun yazarının, es-Semev'el b. Yahyā el-Mağribî'ye ait *İfḥāmu'l-Yehūd* isimli eserden etkilenmiş olabileceğini iddia etmişlerdir.¹⁷ *İfḥāmu'l-Yehūd*, Yahudi kökenli bir mühtedi olan el-Mağribî'nin İslam'ı seçtikten hemen sonra 1163 yılında

¹² *The Epistle of Rabbi Samuel the Israelite*, ss.44-46. Mektupta, Kur'an'da yer alan Meryem'in seçilmişliği, 'İsā'nın mucizeleri gibi konulardan bahsedilmekte ve Kur'an'ın bu konularda İncil'i tasdik ettiği ifade edilmektedir.

¹³ Limor, "The Epistle of Rabbi Samuel of Morocco ..." s.185; Biosca, "The Anti-Muslim Discourse of Alfonso Buenhombre," s.89. Bu konu hakkında daha detaylı bir çalışma için bkz. Harris, "Alphonsus Bonihominis's Conversionary Letter from Rabbi Samuel to Rabbi Isaac," ss.16, 25-33.

¹⁴ Orta Çağ Avrupası'nda antik eserlerin otoritesine önem veren bir düşünce yapısının bulunması, Alphonsus Bonihominis'in mektubu eski bir döneme atfetmesine neden olmuş olabilir. Ayrıca bir Yahudinin Hıristiyan hakikatlerine ikna olduğunu gösteren bir metnin, Hıristiyan birinin bu hakikatleri ifade etmesinden daha etkili olacağı göz önünde bulundurulmuş olabilir. Nitekim mektup, bilhassa Dominiken rahipler olmak üzere hemen bütün Hıristiyan çevreler tarafından vaazlarda kullanılmış, başarılı bir misyon örneği olarak Hıristiyan Avrupa'nın en popüler metinlerinden biri olmuştur. Limor, "The Epistle of Rabbi Samuel of Morocco ..." ss.188-189.

¹⁵ Eser, *Disputatio Abutalib* (Ebū Tālib'in Münakaşası) adını taşımaktadır.

¹⁶ Biosca, "The Anti-Muslim Discourse of Alfonso Buenhombre," ss.89-91.

¹⁷ Bu iddiayı ilk ortaya atan kişinin Moritz Steinschneider olduğu belirtilmektedir. Paul Oskar Kristeller, *Studies in Renaissance Thought and Letters III* (Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 1993), s.188; Harris, "Alphonsus Bonihominis's Conversionary Letter from Rabbi Samuel to Rabbi Isaac," s.34.

kaleme aldığı Yahudilik'e reddiyesidir.¹⁸ *İfḥāmu'l-Yehūd'* un yazarı ile Rabbi Samuel'in Mektubu adlı metnin yazarı arasında benzer bazı özellikler dikkat çekmektedir. Bunlar arasında, her iki eserin müellifinin Samuel adını taşıması, Rabbi Samuel gibi el-Mağribî'nin de Fas kökenli Yahudi bir aileden gelmesi ve ihtida ettikten sonra Yahudilik'e reddiye kaleme alması zikredilebilir.¹⁹ Ayrıca orijinalleri Arapça olan iki eserin de pek çok elyazması çıkartılarak hem yazıldıkları dönemde hem de sonrasında geniş bir çevrede etkili oldukları bilinmektedir. Rabbi Samuel'in Mektubu'nun Hıristiyan bir müellif tarafından 14. yüzyılda yazıldığı kabul edilirse, bu benzerliklerden yola çıkarak *İfḥāmu'l-Yehūd'* un etkisi söz konusu edilebilir. Nitekim mektubun muhtemel yazarı olan Alphonsus Bonihominis'in Merrākeş ve Kahire gibi İslam kültürünün yaygın olduğu bölgelerde görev yaptığı ve Arapça bilgisiyle tanındığı göz önüne alındığında, *İfḥāmu'l-Yehūd'* dan bir şekilde haberdar olması mümkündür. Ancak bu benzerlikler *İfḥāmu'l-Yehūd'* un Rabbi Samuel'in Mektubu'nu doğrudan etkilediği iddiasını kanıtlamak için yeterli değildir. Bu durum mühtedi bir Yahudinin Yahudilik'e reddiyesiyle elde ettiği başarının Hıristiyan müellif için bir ilham kaynağı olması şeklinde değerlendirilebilir.²⁰

Rabbi Samuel'in Mektubu'nun *İfḥāmu'l-Yehūd'* dan birebir olarak etkilendiği tezi son dönem araştırmacılar tarafından kabul görmemektedir.²¹ Zira iki eser arasında muhteva bakımından bir karşılaştırma yapıldığında kayda değer bir benzerlik görülmemektedir. Rabbi Samuel'in Mektubu'nda en temel konu olan Yahudilerin bin yılı aşkın sürgünü, *İfḥāmu'l-Yehūd'* da

¹⁸ Reddiye hakkında yapılan müstakil çalışmalar bulunmaktadır. Bkz. Fatıma Betül Taş, "Samuel b. Yahya el-Mağribî, İfḥāmu'l-Yehūd Adlı Eseri ve Reddiye Geleneğindeki Yeri," (basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2014); Fatıma Betül Taş, "Yahudi Asıllı Mühtedi Bilgin Samuel bin Yahyâ el-Mağribî'nin (ö.1175) Yahudiliğe Reddiyesi: *İfḥāmu'l-Yehūd'*," *Dini Araştırmalar* 18:47 (2015), ss.243-269.

¹⁹ Rabbi Samuel ise ihtidanın eşliğindedir.

²⁰ Limor'a göre Alphonsus Bonihominis, İslam topraklarında iken *İfḥāmu'l-Yehūd'* u duyup kendi eserini yazmaya karar vermiş olabileceği gibi sadece yaygın bir Yahudi ismini kullanmış da olabilir. Limor, "The Epistle of Rabbi Samuel of Morocco ..." s.185.

²¹ Bkz. el-Mağribî, *İfḥāmu'l-Yehūd'*, (İngilizce metin) ed. Moshe Perlmann (New York: Proceedings of the American Academy for Jewish Research, 1964), s.25; Limor, "The Epistle of Rabbi Samuel of Morocco ..." ss.184-185; Harris, "Alphonsus Bonihominis's Conversionary Letter from Rabbi Samuel to Rabbi Isaac," s.34. Ancak hâlen bazı ansiklopedik kaynaklarda Steinschneider'in görüşü esas alınmakta ve *Rabbi Samuel'in Mektubu'nun İfḥāmu'l-Yehūd'* dan doğrudan etkilendiği bilgisi verilmektedir. Bkz. Bernhard Blumenkranz, "Alfonsus Bonihominis," *Encyclopaedia Judaica*, c.1, s.643; İhsan Fazlıoğlu, "Semev'el el-Mağribî," *DİA*, c.36, s.489. Fazlıoğlu, *İfḥāmu'l-Yehūd'* un Alphonsus Bonihominis tarafından Latince'ye çevrildiğini ve Hıristiyanlık kelimesi yerine İslam kelimesinin kullanılması suretiyle es-Semev'el (Samuel) el-Mağribî'nin mühtedi bir Hıristiyan olarak sunulduğunu ifade etmektedir. Limor'a göre, mektubun yazarı *İfḥāmu'l-Yehūd'* dan değil, Yahudi kökenli mühtedi bir Hıristiyan olan Petrus Alfonsi'ye (ö.1140) ait *Dialogus contra Iudaeos* isimli reddiyeden etkilenmiş olabilir. Bkz. Limor, "The Epistle of Rabbi Samuel of Morocco ..." ss.184-186.

merkezî bir konu değildir.²² El-Mağribî daha ziyade İslam reddiye geleneğinin temel konuları olan *beşā'iru'n-nubuvve*, tahrif ve nesih meselelerine yoğunlaşmaktadır. *İfḥāmu'l-Yehūd*'da görülen bir diğer özellik, Yahudilik hakkındaki iddialara delil olarak hem Tevrat hem de Tevrat harici Yahudi kaynaklarının kullanılmasıdır. Ancak Rabbi Samuel'in Mektubu'nda Tevrat dışındaki Yahudi kaynaklarından kayda değer bir bilgiye rastlanmamaktadır. Eğer *Rabbi Samuel'in Mektubu*'nun müellifi *İfḥāmu'l-Yehūd*'u görmüş olsaydı, muhtemelen Yahudiler karşısında yalnızca Tevrat'tan deliller vermekle yetinmez, el-Mağribî'nin kullandığı diğer argümanlardan da faydalanırdı. Ayrıca tespit edebildiğimiz kadarıyla iki eserin kullandığı hiçbir ortak Tevrat metni bulunmamaktadır. Bu husus iki eser arasında doğrudan bir etkilenme olmadığını göstermektedir. Çünkü el-Mağribî'nin Hz. İsa hakkında Hıristiyan bir yazar için dikkate değer deliller sunduğu bilinmektedir. Mesela, *İfḥāmu'l-Yehūd*'da Hz. İsa'nın Yahudilerin beklediği Mesih olduğuna dair delil olarak sunulan Tekvin 49:10 cümlesi,²³ *Rabbi Samuel'in Mektubu*'nda kullanılan onlarca delil arasında yer almamaktadır. Hâlbuki bu metnin Hıristiyan reddiyeciler tarafından sıklıkla kullanıldığı bilinmektedir.²⁴

Sonuç olarak, her ne kadar Bonihominis, *Rabbi Samuel'in Mektubu*'nu 11. yüzyılda bir Yahudinin yazdığını iddia etse de bu mektubun 14. yüzyılda bir Hıristiyan müellif tarafından kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Bu müellif de araştırmacıların hakim kanaatine göre, mektubun orijinal metnini bulup çevirdiğini söyleyen Bonihiminis'in kendisidir. Buradan anlaşılmaktadır ki mektubun müellifi bir şekilde hakkında malumat edindiği *İfḥāmu'l-Yehūd*'dan esinlenmiş olabilir, ancak eserinde bu reddiyeden faydalandığını söylemek pek mümkün gözükmemektedir.

²² El-Mağribî, Yahudilerin devletlerinin yıkılması ve sürgün edilmelerini daha çok sonuçları bağlamında ele almaktadır. Ona göre, Yahudilik'in ve bilhassa Tevrat'ın tahrif olmasında sürgün hayatı etkili olmuş, bu süreçte âlimleri öldürülmüş, kitapları yakılmış ve dolayısıyla dinlerini koruyamamışlardır. Yine sürgün onları içe kapalı bir toplum haline getirmiş; diğer milletlerle evliliği, onların yiyeceklerini yemeyi ve onlarla oturup kalkmayı yasaklamışlardır. El-Mağribî, *İfḥāmu'l-Yehūd* (Arapça metin), ss.54-57, 72-74; Es-Semev'el b. Yahyâ el-Mağribî, *İfḥāmu'l-Yehūd ve Kıṣṣatu İslâmi's-Semev'el ve Ru'yāhu'n-Nebî*, tah. Muḥammed 'Abdullāh eş-Şerkāvî (Beirut: Dâru'l-Cil, 1983), ss.143-145, 162-163.

²³ "Şilo gelinceye kadar, saltanat asası Yahuda'dan, hükümdarlık asası da ayaklarının arasından gitmeyecektir." el-Mağribî'ye göre, bu metinde bahsedilen "Şilo" Yahudilerin beklediği Mesih'tir. Mesih ise Hz. İsa'dır. Yahudilerin Hz. İsa'nın ölümünden kısa bir süre sonra sürgün edilmeleri ve tekrar devlet kuramamış olmaları da bu metni doğrulayan tarihî bir vaki'dir. El-Mağribî, *İfḥāmu'l-Yehūd* (Arapça metin), s.23; el-Mağribî, *İfḥāmu'l-Yehūd*, tah. eş-Şerkāvî, ss.102-103.

²⁴ El-Mağribî, *İfḥāmu'l-Yehūd* (İngilizce metin), s.94. İsa öldükten sonra bir Yahudi devletinin tekrar kurulamayacağı düşüncesi, Hıristiyan reddiyelerinde sürgün konusunun sıklıkla kullanılmasını netice vermiştir. Limor, "The Epistle of Rabbi Samuel of Morocco ..." s.190.

